

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Анапольська Аліна Ігорівна

УДК 343.985.7:343.359:336.742

**РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ І ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НИМИ
ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, МВС України-

- Науковий керівник:** кандидат юридичних наук, доцент
Коваленко Володимир Вікторович,
Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
заступник начальника кафедри
криміналістики;
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор
Лисенко Володимир Васильович,
Національний університет державної
податкової служби України, перший
заступник начальника науково-дослідного
центру з проблем оподаткування;
- кандидат юридичних наук, професор
Весельський Віктор Казимирович,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник кафедри криміналістики та судової
медицини.

Захист відбудеться «23» лютого 2011 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ (61108, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий «22» січня 2011 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О. П. Гетманець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Глобалізаційні процеси і фінансово-інтеграційні тенденції зумовлюють стрімке збільшення кількості угод, що здійснюються шляхом взаємодії національних платіжних систем з міжнародними. Завдяки цьому формується підґрунтя для загальноєвропейського ринку електронних розрахункових операцій, які дозволяють управляти рахунком з будь-якої частини планети з використанням всесвітньої мережі Інтернет.

Однак низький рівень контролю за банківськими операціями з боку держави залишає цю систему найуразливішою для протиправних посягань, серед яких одне з провідних місць займають шахрайства і пов'язані з ними злочини, які вчиняються у сфері функціонування електронних розрахунків.

За даними Департаменту Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в нашій державі за 2004–2009 рр. за фактами цих злочинів було порушено 1009 кримінальних справ, з яких у 2004 році – 80; у 2005 – 83; у 2006 – 140; у 2007 – 205; у 2008 – 231; у 2009 – 270.

Наведені дані свідчать про постійне зростання вказаного різновиду злочинів, що пов'язано з гнучкою адаптацією злочинців до оновлення й ускладнення механізму функціонування безготівкової форми розрахунків, винаходом нових форм маскування злочинів, умілим використанням у злочинній діяльності банківських документів, технічних інновацій, а також недоліків національного законодавства. Усе це обумовлює виникнення серйозних проблем, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування злочинів цієї категорії.

Вагомий внесок у розроблення та вдосконалення теоретичних засад методик розслідування окремих видів злочинів зроблено такими вченими, як О.М. Бандурка, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, В.І. Василичук, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та ін.

Окремі питання розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, розглядалися в роботах Ю.М. Батуріна, П.Д. Біленчука, М.С. Вертузаєва, В.Б. Вехова, В.О. Голубева, В.О. Мещерякова, О.Р. Росинської, М.В. Салтевського, П.Б. Смагоринського, І.Ф. Хараберюша та ін.

Проте на сьогодні у вітчизняній криміналістичній літературі на монографічному рівні проблеми розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, не розглядалися, розробки цілісної наукової концепції методики розслідування цієї категорії злочинів здійснено не було, що й обумовило вибір та актуальність теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація ґрунтується на основних положеннях Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 № 1767), відповідає тематиці наукових досліджень Міністерства внутрішніх справ України (наказ від 29.07.2010 № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», зокрема пункти 81 та 97) та планам науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка (п.14, р.3, 2010 р., п.5, р.3, 2011 р.). Тему зареєстровано в Координаційному бюро академії правових наук України (№ 709, 2007 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення на основі загальних засад криміналістики та результатів вивчення слідчої практики основ методики розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, і формулювання науково-обґрунтованих рекомендацій щодо розкриття та розслідування цього різновиду злочинів.

Зазначена мета дослідження конкретизується такими *завданнями*:

- визначити поняття шахрайств, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків;
- розглянути обстановку, місце та час вчинення таких злочинів;
- визначити та охарактеризувати способи вчинення злочинів у сфері функціонування електронних розрахунків;
- установити особливості та типологію злочинців, які вчиняють зазначений різновид злочинів;
- визначити типові сліди злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків;
- дослідити особливості збору та аналізу первинних матеріалів про шахрайства і пов'язані з ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків;
- визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та сформулювати алгоритми дій слідчого щодо їх розв'язання;
- з'ясувати специфіку організації та планування розслідування зазначеного різновиду злочинів;
- визначити особливості тактики проведення допитів та перелік типових питань, що підлягають з'ясуванню у різних категорій осіб;
- розкрити особливості організації й тактики проведення огляду місця події, обшуку та виїмки;
- визначити особливості призначення судових експертиз при розслідуванні таких злочинів.

Об'єктом дослідження є злочинні дії, спрямовані на вчинення шахрайств і пов'язаних із ними злочинів у сфері функціонування

електронних розрахунків, а також система організаційних і правових відносин, що складаються в процесі їх розслідування.

Предметом дослідження є розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складає діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання, що відображає взаємозв'язок теорії і практики, а також концептуальні положення науки криміналістики.

Так, застосовувався порівняльно-правовий метод під час аналізу думок науковців щодо розслідування досліджуваних злочинів, наукових категорій, визначень та підходів (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5). При дослідженні способів вчинення шахрайств і пов'язаних із ними злочинів у сфері функціонування електронних розрахунків та особливостей слідової картини застосовувалися формально-логічний, системно-структурний, статистичний та соціологічний методи (підрозділи 1.3, 1.5). Під час дослідження особи злочинця та інших елементів криміналістичної характеристики зазначеного різновиду злочинів застосовувалися формально-логічний метод та методи кількісного та якісного аналізу (підрозділи 1.2, 1.4). При формулюванні поняття шахрайства, вчиненого у сфері функціонування електронних розрахунків, виділенні типових слідчих ситуацій та версій розслідування використовувалися системно-структурний метод та методи логіки: аналіз, синтез, індукція та дедукція (підрозділи 1.1, 2.2). Для аналізу й узагальнення емпіричної бази використовувався статистичний метод (розділи 1, 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизований статистичний матеріал Департаменту ДСБЕЗ МВС України злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, за 2005–2009 рр.; зведені дані вивчення матеріалів 107 кримінальних справ, порушених за ч. 3 ст. 190, ст.ст. 231, 232 КК України в Луганській, Миколаївській, Івано-Франківській та Запорізькій областях, а також у м. Севастополі; узагальнені результати опитувань 150 працівників оперативних підрозділів ДСБЕЗ, УБОЗ та 150 працівників слідчих підрозділів УМВС України в Луганській, Чернігівській, Миколаївській і Донецькій областях; результати особистих спостережень з використанням власного досвіду роботи дисертанта на посаді слідчого органів внутрішніх справ УМВС України в Луганській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому на базі основних положень теорії криміналістики, узагальнення матеріалів кримінальних справ, ґрунтуючись на практичному досвіді слідчого апарату, використовуючи дані суміжних юридичних наук, розроблено основні положення методики розслідування шахрайств і

пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків.

У дисертації запропоновано низку нових теоретичних і важливих у практичному відношенні положень і висновків, зокрема:

- уперше на основі теоретичних положень криміналістики, кримінального процесу, банківського права та інших наук запропоновано авторське визначення поняття шахрайств, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків;

- дістали подальшого розвитку наукові положення щодо визначення обстановки, місця та часу вчинення злочинів у сфері функціонування електронних розрахунків;

- удосконалено класифікацію способів вчинення зазначеного різновиду злочинів, запропоновано їх розподіл на дві групи: способи отримання конфіденційних даних про реквізити справжніх платіжних карток; способи використання отриманих реквізитів з метою заволодіння грошовими коштами;

- уперше надано узагальнену характеристику особи злочинця та сформульовано його соціально-психологічний портрет, запропоновано класифікувати осіб, які вчиняють зазначений різновид злочинів, за двома групами: внутрішні та зовнішні користувачі;

- дістали подальшого розвитку наукові положення щодо класифікації типових слідів злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, доведено, що більшість таких слідів представлені у вигляді комп'ютерної інформації, запропоновано іменувати даний вид слідів електронними-цифровими слідами;

- удосконалено рекомендації щодо збору та аналізу первинних матеріалів про шахрайства і пов'язані з ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, а також порядку порушення кримінальних справ;

- уперше визначено типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування таких злочинів, надано їх класифікацію залежно від наявності вихідної інформації про особу злочинця, запропоновано алгоритми дій слідчого щодо розв'язання слідчих ситуацій;

- удосконалено підходи щодо організації та планування розслідування зазначеного різновиду злочинів, визначено основні форми взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів, а також з представниками підприємств, установ та організацій;

- удосконалено класифікацію осіб, які підлягають допиту під час розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, запропоновано проводити допити в такій послідовності: потерпілі, свідки, підозрювані, визначено переліки типових питань, що необхідно з'ясувати під час допиту зазначених процесуальних суб'єктів;

– дістали подальшого розвитку наукові положення та практичні рекомендації з підготовки та проведення слідчого огляду, обшуку, виїмки, запропоновано використання в процесі їх проведення набору спеціальних засобів з умовною назвою «Валіза спеціаліста з інформаційних технологій»;

– дістали подальшого розвитку положення щодо призначення судових експертиз при розслідуванні даного різновиду злочинів, визначено завдання та об'єкти експертних досліджень.

Практичне значення одержаних результатів. Наведені в дисертації положення, висновки й пропозиції можуть бути використані як рекомендації: *у навчальному процесі* – результати дослідження застосовуються під час викладання дисципліни «Криміналістика» та спеціального курсу «Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків» (Акти впровадження Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка 16.02.2010 та Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка 04.03.2010); *у практичній діяльності* – як рекомендації для вдосконалення організаційних та методичних основ діяльності слідчих та оперативних підрозділів МВС України з розкриття та розслідування злочинів (Акти впровадження СУ УМВС України в Луганській області 18.05.2010 та Департаменту ДСБЕЗ України 05.07.2010); *у науково-дослідній сфері* – як підґрунтя для подальшої розробки основ методики розслідування злочинів, що вчиняються в системі електронних розрахунків (Акт впровадження Національного університету державної податкової служби України 20.02.2010).

Апробація результатів дисертацій. Основні положення дисертації доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах: «Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах» (Луганськ, 05–06.10.2007); «Боротьба зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації: проблеми та шляхи їх вирішення» (Донецьк, 14.12.2007); «Удосконалення норм кримінально-процесуального законодавства України» (Луганськ, 20.03.2008); «Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів» (Луганськ, 30–31.05.2008); «Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри» (Одеса, 13–14.06.2008); «Проблеми вдосконалення законодавства про протидію відмиванню злочинних доходів і корупції» (Луганськ, 15.05.2009); «90 років карному розшуку України та проблеми вдосконалення його діяльності в сучасних умовах боротьби зі злочинністю» (Луганськ, 29–30.05.2009); «Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів. Криміналістичне вчення та практична діяльність» (Луганськ, 31.05.2009, 12.10.2010).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладено в дев'яти статтях, які опубліковані у фахових виданнях, і тезах двох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації визначається її метою, завданнями та предметом дослідження і композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 224 сторінки, з яких основний текст – 151 сторінка, додатки – 41 сторінка (7 додатків), список використаних джерел – 32 сторінки (297 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається ступінь її розробленості, мета, завдання та методи дослідження, висвітлюється зв'язок роботи з науковими програмами та планами, визначаються наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, указуються конкретні форми їх апробації та впровадження в навчальний процес і практику досудового слідства.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків» складається з п'яти підрозділів, що присвячені розгляду поняття та сутності зазначеного різновиду злочинів, а також елементів криміналістичної характеристики шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків.

У *підрозділі 1.1 «Поняття шахрайств, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків та їх співвідношення з іншими злочинами»* аналізуються поняття «електронні банківські послуги», «платіжна картка», «реквізити платіжних карток». Зазначено, що електронні банківські послуги являють собою дії банку, спрямовані на удосконалення та реалізацію банківських операцій шляхом використання інформаційних систем. Установлено, що серед великої кількості операцій, які охоплюються цим поняттям, найбільшого криміногенного впливу на сьогодні зазнали електронні розрахункові операції. Зазначений різновид посягань автор пропонує іменувати шахрайствами, вчиненими у сфері функціонування електронних розрахунків, та розуміти під ними сукупність прийомів і засобів, які забезпечують можливість несанкціонованого доступу до банківських інформаційних ресурсів і технологій та дозволяють здійснити модифікацію банківської інформації з метою порушення відносин власності, що виражається в протиправному отриманні грошей, які зберігаються на банківських рахунках, і оборнення їх у свою власність або на користь інших осіб, шляхом використання електронно-обчислювальної техніки.

У підрозділі 1.2 «Обстановка, місце та час вчинення злочинів» зазначається, що поняттям «обстановка вчинення шахрайств і пов'язаних із ними злочинів у сфері функціонування електронних розрахунків» охоплюються речові, технічні, просторові, часові та соціально-психологічні обставини. Додатковими факторами обстановки можуть виступати: наявність і стан засобів захисту комп'ютерної інформації про електронні рахунки; дисципліна, що склалася на об'єкті; вимогливість з боку керівників за дотриманням норм і правил інформаційної безпеки та експлуатації ЕОМ тощо.

Результати узагальнення та аналізу кримінальних справ дозволили автору виділити найбільш розповсюджені місця вчинення зазначеного різновиду злочинів: кредитно-фінансові установи, робочі місця працівників підприємств, установ чи організацій; Інтернет-кафе; місця проживання злочинців; спеціально орендовані квартири. Якщо злочинне посягання здійснюється одночасно з декількох комп'ютерів, то кількість місць його вчинення відповідає кількості задіяних при цьому комп'ютерів.

При безпосередньому доступі до інформації про електронні рахунки, злочини в більшості випадків (41%) було вчинено в денний час, при опосередкованому доступі в більшості випадків (13%) – у вечірній час.

У підрозділі 1.3 «Способи вчинення злочинів у сфері функціонування електронних розрахунків» зазначено, що такі злочинні дії характеризуються повноструктурною формою, тобто включають у себе способи їх підготовки, вчинення та приховання. При цьому суттєвого значення для розслідування набуває вивчення саме підготовчого етапу. У зв'язку із цим, автором пропонується поділити способи злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, на дві групи:

а) способи отримання конфіденційних даних про реквізити справжніх платіжних карток – змова зі співробітниками торгових підприємств, через які здійснюються електронні трансакції; зламування клієнтської бази Інтернет-магазину; організація злочинцями фіктивних Інтернет-магазинів; емпіричне вираховування реквізитів платіжних карток; незаконне використання спеціальних технічних засобів, призначених для негласного отримання конфіденційної інформації;

б) способи використання отриманих реквізитів з метою вчинення злочинів – створення і використання «фірм-одноденок»; модифікацію даних у комп'ютерній системі банку: навмисне створення уяви про банківську помилку в системі управління базами даних; несанкціоноване встановлення на рахунок платіжної картки кредитного ліміту; несанкціоноване встановлення в системі спеціального статусу рахунку; використання реквізитів паралельної картки-двійника.

У підрозділі 1.4 «Особа злочинця» на основі узагальнення результатів вивчення кримінальних справ зроблено висновок, що зазначений різновид злочинів вчиняється чоловіками в шість разів частіше, ніж жінками. Вік

злочинців коливається в межах від 14 до 45 років. Більшість суб'єктів таких злочинів мають вищу економічну, юридичну або технічну освіту. Нерідко злочинці озброєні спеціальними знаннями у відповідних фінансових, банківських та інформаційних технологіях, мають доступ до банківських комп'ютерних систем.

Автором пропонується розглядати осіб, які вчиняють шахрайства і пов'язані з ними злочини у сфері функціонування електронних розрахунків, у вигляді двох класифікаційних груп: внутрішні користувачі (особи, які мають безпосередній доступ до інформації про електронні рахунки); зовнішні користувачі (до таких може належати будь-яка особа). Вивчення кримінальних справ показало, що внутрішніми користувачами вчиняється 79% злочинів, а зовнішніми лише 21%.

У підрозділі 1.5 «Типові сліди злочинів» виокремлено та докладно проаналізовано матеріальні, ідеальні та електронні-цифрові сліди шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків.

На підставі аналізу практики розслідування зазначених злочинів автором визначено місця пошуку слідів, до яких віднесено: місця виявлення ознак злочинів; місця безпосереднього вчинення злочинних дій; місця приховання викраденого; місця готування засобів злочину.

Зроблено висновок, що більшість слідів таких злочинів мають прояв у вигляді комп'ютерної інформації. Даний вид слідів автор пропонує іменувати електронно-цифровими слідами та розуміє під ними відомості (повідомлення, дані), зафіксовані на матеріальному носії та об'єктивно представлені у вигляді відображення інформації тимчасового ідентифікаційного характеру в автоматизованих інформаційних системах, що утворюються в комп'ютері в результаті електромагнітної взаємодії, пов'язаної з подією злочину. Зазначений вид слідів дисертант класифікує на сліди: модифікації комп'ютерної інформації; знищення комп'ютерного запису в комп'ютері, а також інформації, що зберігається на магнітних та інших носіях; збійних ситуацій тощо.

Розділ 2 «Організація розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків» складається з трьох підрозділів, в яких розглядаються питання аналізу та оцінки первинних матеріалів про злочини, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, проблеми планування та взаємодії учасників розслідування.

У підрозділі 2.1 «Аналіз та оцінка первинних матеріалів про злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків» зазначається, що приводами до порушення кримінальних справ, зазвичай є: заява про злочин від потерпілого – представника юридичної особи (29%) або від фізичної особи (17%); безпосереднє виявлення ознак злочину органом дізнання (39%); безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим або

прокурором при розслідуванні злочинів інших видів (13%); повідомлення в засобах масової інформації (2%) та інші.

Щодо даної категорії злочинів порушенню кримінальної справи практично завжди (86% випадків) передувала попередня перевірка матеріалів, що надійшли до правоохоронних органів. Така перевірка здійснюється за наступними напрямками: збір даних, що свідчать про вчинення незаконних операцій; встановлення причинного зв'язку між діями, які обумовлюють певний спосіб злочину, і його наслідками; визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної протиправними діями; збір і фіксація фактів, що свідчать про причетність певної особи до вчинених дій і злочинних наслідків.

У підрозділі 2.2 *«Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків»* на основі узагальнення емпіричних даних автором виокремлено дві групи слідчих ситуацій.

Першу групу складають ситуації вчинення злочинів в умовах, так званої «очевидності», коли вихідна інформація містить дані про конкретну особу, яка вчинила злочин. Такими є ситуації, коли: 1) виявлений факт вчинення злочину, способи його вчинення і приховання, встановлені свідки та матеріально фіксовані сліди; відомо, що злочин вчинений групою осіб, одна з яких затримана на місці злочину, решта – зникли з місця події; місцезнаходження частини викрадених грошових коштів відоме; 2) виявлений факт вчинення злочину, відомі способи його вчинення і приховання, установлені свідки та матеріально фіксовані сліди, установлена особа злочинця, але він зник з місця вчинення злочину, місцезнаходження викрадених грошових коштів невідоме; 3) виявлений факт вчинення злочину, відомі способи його вчинення і приховання, установлені свідки та матеріально фіксовані сліди, особи злочинців, але їхні дії завуальовані під законні фінансові операції, місцезнаходження викрадених грошових коштів або їхньої частини відоме.

До другої групи автор відносить ситуації вчинення злочинів в умовах «неочевидності», коли вихідна інформація не містить даних про незаконне заволодіння грошовими коштами конкретною особою. Такими є ситуації, коли: 1) виявлений факт вчинення злочину, інформація про спосіб його вчинення, особу правопорушника та місцезнаходження викрадених грошових коштів відсутня, свідки не встановлені, матеріально фіксовані сліди не виявлені; 2) виявлений факт вчинення злочину, є дані про спосіб його вчинення, установлені свідки, але немає матеріально фіксованих слідів та відомостей про особу злочинця.

За результатами проведеного дослідження, виходячи із зазначених типових слідчих ситуацій, автором запропоновано відповідні їм комплекси версій та алгоритми слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

У підрозділі 2.3 «Планування та організація взаємодії учасників розслідування злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків» автор доходить до висновку, що крім загального плану розслідування, який складає слідчий, письмовий план дій, які необхідно виконати для вирішення поставлених завдань, повинен готувати і оперативний працівник.

Доведено, що взаємодія між слідчим та працівниками оперативних підрозділів здійснюється в таких формах: спільне обговорення матеріалів про наявність ознак злочину; спільне проведення перевірки даних матеріалів; виконання окремих доручень слідчого; організація і проведення невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; спільне планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; спільне корегування складених планів; спільні виїзди до інших територіальних органів; виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів та вжиття заходів щодо їх усунення тощо.

Аргументується необхідність участі в розслідуванні таких спеціалістів: криміналістів, програмістів, системних аналітиків, спеціалістів із забезпечення безпеки комп'ютерних систем, з банківської справи, з ведення банківського обліку тощо.

Розділ 3 «Особливості тактики проведення окремих слідчих дій по справах про шахрайства і пов'язані із ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків» складається з трьох підрозділів, де розглядається специфіка проведення допитів, оглядів місця події, обшуків, виїмок та особливості призначення окремих видів судових експертиз.

У підрозділі 3.1 «Особливості тактики проведення допитів» зазначено, що ця слідча дія має проводитися в такій послідовності: спочатку будуть допитані потерпілі, потім свідки й уже в останню чергу особи, яких затримано за підозрою у вчиненні злочину. Така черговість обумовлена тим, що саме потерпілі можуть надати слідчому найповнішу інформацію про стан конкретних електронних рахунків.

У даному підрозділі визначено особливості допиту свідків, яких розподілено на групи залежно від джерела їх виявлення, а також відомостей, якими вони володіють та які можуть повідомити слідству: очевидці події; провайдери Інтернет-послуг; свідки, які встановлюються з показань підозрюваного; очевидці; працівники банківської установи тощо.

Наведено перелік питань, що мають бути з'ясовані під час допиту різних категорій осіб. Акцентується увага на необхідності залучення до участі в допиті відповідного спеціаліста за профілем з'ясовуваних обставин.

У підрозділі 3.2 «Тактика огляду місця події, обшуку та виїмки» зазначено, що у справах про шахрайства і пов'язані з ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, огляд місця

події, обшук та виїмка можуть бути проведені на місці: зберігання й обробки інформації про електронні рахунки; знаходження комп'ютерного обладнання, яке використовувалося при вчиненні злочину; зберігання інформації, отриманої злочинним шляхом; настання шкідливих наслідків. Предметами пошуку при цьому виступають: ЕОМ; обладнання та пристосування для отримання реквізитів платіжних карток (скімери, відеотехніка, рідери, ноутбуки, інше обладнання); документи, бланки документів; чорнові записи; модеми; приватне листування тощо.

Запропоновано залучення до процесу проведення слідчих дій спеціалістів, а також використання ними «Валізи спеціаліста з інформаційних технологій».

Дисертантом розглянуто такі способи отримання комп'ютерної інформації, як вилучення засобів комп'ютерної техніки з подальшим вивченням усієї комп'ютерної інформації в процесі проведення експертизи та копіювання інформації, яка представляє інтерес для справи. Аналіз зазначених способів показав, що кожний з них має свої переваги й недоліки, що не дозволяє категорично стверджувати про необхідність використання одного з них. У зв'язку із цим, автор пропонує, під час проведення огляду місця події, обшуку або виїмки, вилучати жорсткий диск комп'ютера, який містить інформацію, що має значення для справи. При цьому на підприємстві, в установі чи організації, де проводиться слідча дія, з метою уникнення дезорганізації їхньої роботи, може, з необхідності, залишатися копія змісту жорсткого диску.

У підрозділі 3.3 «Підготовка матеріалів та призначення судових експертиз» зазначається, що у справах цієї категорії, найчастіше призначаються та проводяться комп'ютерно-технічні, судово-економічні та криміналістичні експертизи (почеркознавча, судово-трасологічна, техніко-криміналістична експертиза документів).

Типовими об'єктами експертних досліджень у справах про шахрайства й пов'язані з ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, є: засоби ЕОМ; банкомати; POS-термінали; ноутбуки; комп'ютерна інформація; спеціальні технічні засоби отримання інформації; різні типи друкарських пристроїв; різноманітні машинні носії інформації; бухгалтерські документи; матеріали інвентаризації; документи вилучені з банку тощо.

Розглянуто особливості підготовки і призначення зазначених судових експертиз, які обумовлюються специфікою об'єкту дослідження та колом питань, що входять у предмет доказування.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у розробці основних положень методики розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері

функціонування електронних розрахунків, на підставі загальної теорії криміналістики й узагальнення слідчої практики. Головними теоретичними й прикладними результатами роботи є такі висновки:

1. Під шахрайствами, вчиненими у сфері функціонування електронних розрахунків, слід розуміти сукупність прийомів і засобів, які забезпечують можливість несанкціонованого доступу до банківських інформаційних ресурсів і технологій та дозволяють здійснити модифікацію банківської інформації з метою порушення відносин власності, що виражається в протиправному отриманні грошей, які зберігаються на банківських рахунках, і повернення їх у свою власність або на користь інших осіб, шляхом використання ЕОМ.

2. Обстановка вчинення злочинів у сфері функціонування електронних розрахунків включає в себе речові, технічні, просторові та соціально-психологічні чинники. Місцями незаконного заволодіння грошовими коштами, які перебувають на електронних рахунках, у більшості випадків є робочі місця працівників підприємств, установ чи організацій (у т.ч. банків), Інтернет-кафе, місця проживання злочинця, спеціально орендовані квартири. При безпосередньому доступі до інформації про електронні рахунки шахрайства у більшості випадків вчиняються в денний час; при опосередкованому доступі – увечері.

3. Способи вчинення таких злочинів слід поділити на дві групи: способи отримання конфіденційних даних про реквізити справжніх платіжних карток та способи використання отриманих реквізитів з метою вчинення злочинів.

4. Найчастіше зазначений різновид злочинів скоюється чоловіками, віком від 14 до 45 років. Більшість суб'єктів таких злочинів мають вищу економічну, юридичну або технічну освіту, озброєні спеціальними знаннями у відповідних фінансових, банківських та інформаційних технологіях, мають доступ до банківських комп'ютерних систем.

5. Типові сліди зазначеного різновиду злочинів можуть бути розподілені на: матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди. Кількість слідів, їхні види та місця виявлення прямо залежать і можуть змінюватися залежно від обраного злочинцем способу готування, вчинення та приховування злочину.

6. Приводами до порушення кримінальних справ про шахрайства і пов'язані з ними злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, зазвичай, є: заява про злочин від потерпілого; безпосереднє виявлення ознак злочину органом дізнання; безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим або прокурором при розслідуванні кримінальних справ про злочини інших видів; повідомлення в засобах масової інформації, інші.

7. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зазначеного різновиду злочинів поділяються на дві групи залежно від змісту вихідної інформації, які, у свою чергу, розподілено на декілька

підгруп. Грунтуючись на таких ситуаціях, сформульовано можливі версії та запропоновано програми початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо їх перевірки.

8. Найбільш прийнятною формою планування розслідування є складання спільних планів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів як загального плану розслідування. Для виконання окремих пунктів загального плану і з огляду на специфіку завдань, які розв'язує конкретний підрозділ, мають складатися окремі плани в кримінальній справі та справі оперативної розробки.

9. Допит має проводитися в такій послідовності: потерпілі, свідки, підозрювані. Така черговість обумовлена тим, що саме потерпілі можуть надати слідчому найповнішу інформацію про стан конкретних електронних рахунків та операції, що з ними здійснювалися. До участі в допиті доцільно залучати спеціалістів за профілем з'ясовуваних обставин.

10. По справах, що розглядаються, огляд місця події (обшук, виїмка) може проводитися на місці: зберігання й обробки інформації про електронні рахунки; знаходження комп'ютерного обладнання, яке використовувалося при вчиненні злочину; зберігання інформації, отриманої злочинним шляхом; настання шкідливих наслідків. Предметами пошуку, виступають: ЕОМ; обладнання та пристосування для отримання реквізитів платіжних карток; документи; чорнові записи; модеми; приватне листування тощо. Запропоновано залучення до процесу проведення слідчих дій спеціалістів, а також використання ними «Валізи спеціаліста з інформаційних технологій».

11. Для розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, найбільш характерним є призначення та проведення комп'ютерно-технічної, судово-економічної, техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої та судово-трасологічної експертиз.

Дисертаційні висновки, пропозиції та рекомендації спроможні підвищити ефективність діяльності органів досудового слідства щодо розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, зменшити кількість помилок тактичного і методичного характеру, яких припускаються в процесі розслідування, а також сприятимуть підвищенню ефективності процесу розкриття та розслідування злочинів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фокіна А. І. Раптовість як прийом психологічного впливу під час проведення допиту / А. І. Фокіна // Вісник ЛАВС МВС України : Науково-теоретичне видання. Спец. випуск. – Луганськ. – 2005. – Ч. 2. – С. 85–89.

2. Анапольська А. І. Класифікація типових слідів злочинів, які вчиняють з використанням пластикових платіжних засобів / А. І. Анапольська // Криміналістичний вісник : Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; Редкол. : Є. М. Моїсєєв (голов. ред.) та ін. – К. : «Ін Юре», 2006. – № 1 (5). – С. 127–133.

3. Анапольська А. І. Взаємодія оперативного працівника зі спеціалістом у стадії порушення кримінальної справи про розкрадання грошових коштів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків / А. І. Анапольська // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка : Науково-теоретичне видання. Спец. випуск. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2008. – № 1. – Ч. 2. – С. 54–59.

4. Анапольська А. І. Сутність, види та деякі проблеми призначення комп'ютерно-технічної експертизи при розслідуванні розкрадань грошових коштів, скоєних у сфері функціонування електронних розрахунків / А. І. Анапольська // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка : Науково-теоретичне видання. Спец. випуск. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2008. – № 3. – Ч.3. – С. 225–231.

5. Анапольська А. І. Класифікація способів вчинення та приховування розкрадань грошових коштів, скоєних у сфері використання електронних розрахунків / А. І. Анапольська // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка : Науково-теоретичне видання. Спец. випуск. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2008. – № 5. – ч.3. – С. 193–201.

6. Анапольська А. І. Використання оперативно-технічних засобів підрозділами карного розшуку в процесі розкриття розкрадань грошових коштів з електронних рахунків / А. І. Анапольська // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Спец. випуск. Ч. 2. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2009. – № 2. – С. 231–239.

7. Анапольська А. І. Тактичні особливості допиту підозрюваного по справах про розкрадання грошових коштів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків / А. І. Анапольська // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 19–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09aaifer.pdf>

8. Анапольська А. І. Збирання, аналіз та оцінка первинного матеріалу про злочини, пов'язані з розкраданнями грошових коштів з електронних рахунків, та прийняття рішення про порушення кримінальної справи / А. І. Анапольська // Право і суспільство. – 2009. – № 6. – С. 128–133.

9. Анапольська А. І. Автоматизовані системи банків як необхідне джерело отримання даних при розслідуванні розкрадань грошових коштів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків / А. І. Анапольська // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Спец. випуск. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2010. – № 1. – С. 174–178.

10. Анапольська А. І. Порядок організації та проведення огляду місця події по справах про злочини, пов'язані з викраденням грошових

коштів у сфері використання електронних розрахунків / А. І. Анапольська // Боротьба зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації: проблеми та шляхи їх вирішення : Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС. – 2008. – С. 3–6.

11. Анапольська А. І. Профілактичні заходи з попередження розкрадань грошових коштів у сфері використання електронних розрахунків як чинник сучасного правопорядку / А. І. Анапольська // Тези доповідей Міжнародна науково-практична конференція з проблем „Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри”, 13–14 червня 2008 р. – Одеська національна юридична академія, м. Одеса : Фенікс. – 2008. – С. 170–171.

АНОТАЦІЇ

Анапольська А.І. Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2011.

Дисертація є дослідженням, в якому на монографічному рівні комплексно вивчено актуальні питання, пов'язані з формуванням основ методики розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків. У роботі виділено і досліджено елементи криміналістичної характеристики даного виду злочинів (спосіб злочину; обстановка, місце та час вчинення злочину; типові сліди злочину; особа злочинця). Досліджуються особливості початкового етапу розслідування цих злочинів; типові слідчі ситуації, версії та алгоритми їх розв'язання, коло невідкладних першочергових слідчих дій та специфіка тактики їх проведення, форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, працівниками банківських установ, спеціалістами відповідної кваліфікації. Розглядаються особливості та наводяться рекомендації щодо проведення окремих слідчих дій – огляду місця події, обшуку, виїмки, допиту, підготовки та призначення окремих видів судових експертиз.

Ключові слова: шахрайства, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, конфіденційна інформація, реквізити платіжних карток, типова слідча ситуація, огляд місця події, допит, судова експертиза.

Анапольская А.И. Расследование мошенничеств и связанных с ними преступлений, совершаемых в сфере функционирования электронных расчетов. – *Рукопись.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2011.

Диссертация посвящена теоретическим и практическим вопросам расследования мошенничеств и связанных с ними преступлений, совершаемых в сфере функционирования электронных расчетов. В работе дается определение понятий: электронные банковские операции (выделены их виды), электронные расчеты, платежная карта, а также проведен анализ статей уголовного закона, предусматривающих ответственность за совершение преступлений с использованием электронно-вычислительной техники. Сформулировано авторское определение понятия мошенничеств, совершаемых в сфере функционирования электронных расчетов. Раскрывается содержание предмета преступного посягательства, способы совершения преступления, обстановка, место и время совершения преступления, сведения, характеризующие личность преступника и следовую картину.

На основании проведенного анализа научных трудов и результатов анкетирования следователей и сотрудников оперативных подразделений ОВД Украины, обобщенной следственной и судебной практики, в зависимости от объема исходной информации, характеристики данных, служащих основаниями для возбуждения уголовного дела, приведен полный перечень материалов доследственной проверки. Акцентируется внимание на проблемах взаимодействия работников правоохранительных органов между собой, а также со специалистами и сотрудниками банков. Определено содержание типичных следственных ситуаций и версий первоначального этапа расследования.

В связи с тем, что криминалистической наукой еще не выработано рекомендаций, касающихся особенностей тактики расследования мошенничеств и связанных с ними преступлений, совершаемых в сфере функционирования электронных расчетов, автором разработаны тактические приемы проведения отдельных следственных действий: осмотра места происшествия, обыска, выемки, допроса и назначения отдельных видов судебных экспертиз.

Итогом исследования явилось формирование предложений и рекомендаций, направленных на повышение эффективности борьбы правоохранительных органов с мошенничествами и связанными с ними преступлениями, совершаемыми в сфере функционирования электронных расчетов.

Ключевые слова: мошенничества, совершаемые в сфере функционирования электронных расчетов, конфиденциальная информация, реквизиты платежных карточек, типичная следственная ситуация, осмотр места происшествия, допрос, судебная экспертиза.

Anapolskaya A. I. Investigation of swindles and related to them crimes perfect in the field of functioning of electronic calculations. – Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of legal sciences after speciality 12.00.09 – Criminal process and Criminalistics; Forensic Sciences; Operative-Search Activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2011.

Dissertation is research, in which at monographic level the complex trained actual questions, related to forming of bases of method of investigation of swindles and related to them crimes perfect in the field of functioning of electronic calculations with the use of confidential information about the essential elements of the real pay cards. In work it is selected and explored the elements of krymynalystics description of this type of crimes (method of crime; situation, place and time of commission of crime; typical tracks of crime; face of criminal). The features of initial stage of investigation of these crimes are explored; typical consequence situations, versions and algorithms of their decision, circle of exigent primary consequence actions and specific of tactic of their conducting, form of co-operation of investigator with operative subsections, workers of bank institutions, specialists of the proper qualification at investigation of swindles and related to them crimes perfect in the field of functioning of electronic calculations. Features are examined and recommendations in relation to conducting of separate consequence actions are pointed – review of place of event, search, coulisse, interrogation, preparation and setting of separate types of judicial examinations.

Keywords: swindles, perfect in the field of functioning of electronic calculations, confidential information, essential elements of pay cards, typical investigation situation, special knowledge's, judicial examination.

Підписано до друку 19.01.2011. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 0,9.

Тираж 100 прим.

Зам. № _____